

CSUKOVITS ANITA

A népi vallásosság emléktárgyainak megőrzése, jelentősége

A dunakeszi Szent Mihály-templomban rendezett kiállítás megnyitóbeszéde

Dunakeszi lakosságának talán legfőbb jellemzője mélyen megélt katolikus hite. A hitéletükhöz, más közösségekhez hasonlóan, immár évszázadok óta különböző típusú, anyagú, formájú, méretű vallásos tárgyak használata kapcsolódik. A dunakeszi Szent Mihály-templomban 2016. szeptember 24-től megtekinthető kiállítás – részben a helytörténeti gyűjteményre alapozva, részben Szakáll Lászlóné áldozatos, friss gyűjtőmunkájának köszönhetően – arról mesél, hogy milyen tárgyak határozták meg a helyi közösség hitéletét. A kiállított tárgyak esztétikai funkciójukon, érdekességükön kívül azt is elmondják, milyen vallásos ábrázolásokat kedveltek a kesziek, kik voltak kedvelt szentjeik, milyen tárgyakkal vették körül magukat otthoni imáik alkalmával és milyen volt a helyi imagyakorlat. A tárgyak segítségével kirajzolódnak a dunakeszi vallásos világ és a vallásgyakorlás jellemzői, a búcsújárás jellegzetességei és választott kegyhelyei. A magánáhitat kisebb-nagyobb szentképei, a paraszti házbelső szakrális terének tárgyai, a búcsús zarándoklatok emlékei együtt képesek a dunakeszi – paraszti és polgári kultúrájú, heterogén – közösség vallásgyakorlatának jellemzésére. Emiatt nagy fontosságú a tárgyak megőrzése, és lehetőség szerint együttes bemutatása. A kiállítás anyagát több tárgytypus alkotja, ismerkedjünk meg a főbb típusokkal és jellegzetességekkel.

Szentkép /papír szentkép /emlékkép

A köznyelv szentképnek nevez minden síkban készült vallásos ábrázolást, függetlenül annak méretétől, anyagától, technikájától, rendeltetésétől. Mivel magas művészeti, vagy nyilvános használatra szánt szakrális ábrázolás nem képezi részét a gyűjteménynek, ezek ismertetése nem feladatunk, túl messzire is vezetne. A festmények, oltárképek, vagy szobrok nyomán azonban számtalan magánhasználatra készülő szentkép került a hívők tulajdonába. Ahogy egy olasz újságíró megfogalmazta II. János Pál pápa felhívása nyomán: a szentkép „a keresztény művészetnek a hívőket imádságra ösztönző kifejezési formája.”

A sokféle anyag és technika, a változatos, néha giccsbe hajló művészeti színvonal az ízlések sokféleségét tükrözi, mind előállítói, mind vásárlói oldalról. Mivel a keretezésre alkalmas nagyobb és az imakönyvbe szánt kis szentképek története, sokszorosítási helyei, technikái, az ábrázolt tartalmak és a használatukkal elérni kívánt cél nem áll távol egymástól, a különböző szentképeket együtt mutatom be.

A magánáhitatban használt szentképek története a kolostorokban papírra, vagy pergamenre festett képekkel kezdődött a 13. században. Az egyedi díszítésű képek birtoklása még kevesek kiváltsága volt, széles körű elterjedésük a fametszés, a nyomdászat és a reformáció elleni küzdelem együttes hatásának volt köszönhető. Terjesztésükben főleg a búcsújáró helyek jártak elől, a képek szakrális funkciójuk mellett hírverést is jelentettek az adott kegyhelynek, kegyképnek. A képeket aztán a falra, vagy az ágytámlára függesztették, szekrénybe, ládába ragasztották, sőt az útonjárók, zarándokok – óvó, bajelhárító céllal – gyakran a ruhájukra, vagy kalapjukra tűzték.

Azok is hozzájuthattak a képekhez, akik nem tudtak útra kelni, a 18-19. században vándor, házaló képárosok vitték a szentképeket Európa-szerte. A németalföldi, német, vagy osztrák metszők képei, az ottani nyomdák képei sok száz kilométerre eljutottak. A kis szentképek a 18. században, a barokk korban váltak igazán népszerűvé. A nyomtatás révén az olvasás – különösen a Biblia és az imádságos könyvek olvasása – immár egyre többekhez jutott el, a kis képeket pedig bele lehetett tenni, könyvjelző gyanánt a szent olvasmány lapjai közé.

Az egyház hamar felismerte a szentképekben rejlő lehetőségeket, hiszen a legapróbb kép is képes az eszme hordozására, népszerűsítésére, a katolikus képtisztelet propagálására. Szokás volt ajándékozni is, az egyik leghíresebb szentkép-ajándékozó Mária Terézia királynő volt. A kép szent jellegét a papi áldás, vagy szentképhez érintés erősítette, a hátoldalra nyomott szöveg pedig gyakran erkölcsnemesítő, vagy nevelő célzatú volt. A képek ugyanakkor közvetve hatottak a tulajdonosuk ízlésére is.

A 19. századra a kőrajz-technika, a könyomás, majd a kezdetleges színes nyomat kiszorította a fa és rézmetszetet, bár az olcsó ponyvanyomtatványokon még a 19. század végén is találunk szép számmal fametszetű képet. A 19. századi, Magyarországon fellelt szentképek München, Bécs, Prága és Pest-Buda, majd Budapest nyomdáiban készültek. A magyar felirat nem jelent feltétlenül hazai nyomdát, megrendelésre magyar szöveggel is készültek külhonban szentképek.

A litográfia és a színes olajnyomat – a 19. századi lelkiség kedvelt témáival együtt – ugyanakkor mintegy 100 évre meghatározta a paraszti lakáskultúrát szerte Európában, így Magyarországon és Dunakeszin is. A tömegtermelés ugyanakkor gyakran a minőség rovására ment, az alkotók és a nyomdák által ebben az időszakban készített képek közül sok ábrázolás tanúskodik gyenge mesterségbeli tudásról.

A paraszti lakosságra jellemző a megvásárolt szentkép személyesebbé tétele, faragott keret, személyes tárgyak, fénykép, menyasszonyi koszorú szentképpel együtt keretezésével. Dunakeszi jellegzetesség az indigókék paszpartu-papírra ragasztott, arany-, vagy ezüstszerű cirkalmazott, nyomott mintájú papír sordisz, levél, virág, vagy az ugyanilyen betűkből kirakott, nevet és évszámot tartalmazó másodlagos díszítés, mely nemcsak a keretezett fényképekre, de a szentképekre is jellemző.

A tágabb régióból ismerünk beleszőtt, vagy hímzett keresztet, oltáriszentséget, „Mária segíts!” feliratot tartalmazó háztartási textíliákat, Dunakeszin a szentképek hímzésre való átültetése – szakrális témájú feliratos falvédők, gobelin képek formájában – inkább polgári hatást tükröz.

A képek ikonográfiai tartalma változatos, jól tükrözi a vallásos gondolatvilágot, bár formakincsük nem igazán gazdag. Megtalálhatók a Jézus Szíve és Mária Szíve ábrázolások, Jézus és Szűz Mária többféle ikonográfiai típusa, a Szentháromság, az Oltáriszentség, a szenvedéstörténet, Krisztus feltámadása és mennybemenetele, a kedvelt szentek, a meglátogatott kegyhelyek és a Szent család ábrázolásai. A Szent család ábrázolása testesítette meg a paraszti vallásosságban a családi nevelés két alappilléret: a munkával munkára nevelést és az imádkozással a hitre nevelést, azaz a példamutatás erejét.

A **házi áldás**, mint önálló, szöveges ábrázolás-típus a barokk korban vált gyakorivá. Sokszorosított grafikai alkotás-

ként Magyarországon osztrák-délnémet hatásra honosodott meg, előbb polgári otthonokban. A 19. században került a parasztházakba, ahol nemcsak nyomtatott formában vált kedvelté, hanem falvédőkön, dísztányérokra is.

Szintén a 19. század közepére alakult ki a különböző emlékképek készítésének és ajándékozásának szokása. Keresztelőre, elsőáldozásra, bérmlásra, házasságkötésre, papszentelésre, újmisére, különböző kerek évfordulókra, halálesetre egyaránt készítették szentképes emléklapot. Külön említendők a vallásos társulatokhoz kötődő, ekkortól készített képes nyomdai emléklapok is. Az I. világháború tematikája pedig gyakran visszaköszönt a háborús években készített szentképeken, emlékképeken.

A 19. század végétől történtek arra törekvések, hogy a „szentképipar” termékei, összhangban a liturgikus reformokkal, művesebb kivitelben jelenjenek meg. Ennek érdekében több neves rajzoló, festőművészt nyertek meg, így készültek az Ars Sacra sorozat meseillusztrációt idéző, gyerekeknek szánt képei. A korszakra azonban inkább jellemzők azok a német és olasz nyomdák kikerülő halvány színezésű, giccses tájban elhelyezett, fényképes szentképek, amelyek az 1930-as-40-es években elárasztották Európát, sokáig meghatározva az uralkodó ízlést. Különösen jellemző ez Magyarországra, ahol 1948 után nem igazán lehetett műves, jó minőségű szentképet vásárolni. Napjaink Kínában gyártott műanyag alapanyagú képeiről inkább nem beszélnek.

Tükörkép

A 19. század végi, 20. század eleji dunakeszi paraszti lakóházak szakrális terének egyik fontos szentkép-típusa nem nyomtatással készült. A kiállításon több tükörrre festett szentkép, úgynevezett tükörkép látható, melyen az ábrázolástól szabadon hagyott mező jól látható tükörfelület. Antik előzmények után a 14. századtól itáliai mesterek alkalmazták, majd tökéletesítették a technikát, (közbevetőleg: a tükörkép készítésnek kétféle technológiája ismert: 1. először az üveget munkálják meg, vagyis metszéssel, maratással készített díszítményekkel veszik körül a tulajdonképpeni képmezőt, majd megfestik az ábrázolást, végül foncsorozzák, vagy kormozzák. – 2. a kész tükörből kikaparják a festésre szánt részeket és ezekre készül az ábrázolás) de a népi változat Németországban alakult ki, majd a barokkban teljesebben ki. Az ábrázolások egyértelműen szentképi előképekre vezethetők vissza, a tematika hasonló a papír szentképekével. A tárgyak díszítése, a szentképet körülvevő virágmotívumok a bútorfestészet hatását mutatják. Mivel a festést iparszerűen üzték, jelentős forgalmat bonyolítva, az egyedi, művészi megformálásra nem sok idő maradt, az egyes műhelyek stílusa mégis

eltérő, a technikából adódóan pedig a tükörképek (akárcsak a Dunakeszire nem jellemző üveggépek) mégis rusztikus bájít árasztanak. A tükörképek német, osztrák, sziléziai és dél-cseh műhelyekben készültek, jellemzően a 19. század második felében. Magyarországra főleg cseh áru került és különösen a sváb lakosságú falvakban volt gyakori. Dunakeszire a műhelyek által foglalkoztatott házaló árusok hozták.

Vallásos szobor

A népi terminológia nem különböztette meg a képektől a térbeli szakrális ábrázolásokat, erre utal a sokáig használt „faragott kép” kifejezés is. A népi vallásosságban használatuk a 19. század elején, a tisztaszoba szerepének kialakulásával kezdődött. A nyugat-magyarországi Mária Házakban testet öltő kultuszforma igényelte először nagy mennyiségben különböző anyagú (faragott fa, öntött viasz, gipsz, majd porcelán, üveg, később műanyag) szobrok készítését és piacra dobását. A kézműves, faragott termékek az igényt nem voltak képesek kielégíteni, így a főleg búcsújáróhelyeken készült szobormásolatok terjedtek el, széles körben ismertté téve a kegyhelyet is.

A viasz a 20. század elejére jószerével eltűnt, legáltalánosabbá a gipsz vált. A történeti Magyarországon Sasvár és Máriazell kegyzobrának másolata lett a legkedveltebb, összhangban a két kegyhely szakrális kisugárzásával, vonzáskörzetének nagyságával. A kisméretű máriabesnyői szobor a 19. század végétől szép kivitelű porcelán szobrocska formájában vált megvásárolhatóvá, hazavihetővé. A Lourdes-i jelenést megőrkítő Mária-szobrok, vagy szobor formájú vizes üvegek csak az 1920-as, 30-as években jelentek meg, de gyakorivá csak az 1980-as évektől váltak az autóbuzosos zárándoklatoknak köszönhetően.

Kereszt / feszület

A kereszt az egyik legegységesebb szimbólum, a kereszténység legfontosabb jelképe, mely Krisztus keresztthalálát, illetve magát Krisztust jelképezi. A kereszt a kínhalál eszköze, egyben a megváltás, az örök élet fája, védelmet nyújtó szent jel is. A 4. századtól felbukkanó ábrázolásai sokáig egyszerű, alig díszített jelképek. Az ikonográfiailag ma megszokott realisztikus látvány – a keresztben szenvedő Jézus – a 10. századra alakult ki. A kereszt és a megfeszített test (korpuz) együttes megjelenítését nevezzük feszületnek. Az évszázadok során sokféle keresztábrázolás-típus alakult ki. A kereszt és feszületek idővel a magánáhitat részévé váltak, az egyszerű ember otthonába is bekerültek, mint fémöntvény, vagy fából készült tárgyak, melyek kiemelten szolgálták az otthon és a benne lakók védelmét. Kisebb változatait zsinóron, láncon, rózsafüzéren viselték. Az igényesebb alapanyagok közül a fémek sokféle fajtája, többféle nemes fa, csont és gyöngyház egyaránt előfordult.

Türelműveg

Az úgynevezett türelműveg szűknyakú üvegpalackban elhelyezett, többnyire fából faragott ábrázolás. Magyarországon az a típusa ismert, amikor az üveg belsejében állítják és ragasztják össze apró elemekből, csipesz, fapálcika és drótkampó segítségével a kompozíciót. A türelműveg a 16. század óta ismert és kedvelt szobadísz Európában, a magyar parasztházakban a szublóton találta meg helyét. A hazai használatról a 18. századtól vannak adatok. Magyarországon a faragványt álló üvegbe építik be, a tér gyakran több szintre tagolt. Egyik legnépszerűbb hazai formája a türelműveg kicsi oltárral, vagy kálváriával. A türelművegbe zárt feszületet Jézus szenvedésének eszközeivel, pásztorfaragók és barkácsolók még a 20. század első felében is készítették.

Rózsafüzér

Az imádságok számlálására, az elmélyülés segítésére több vallásban is használnak imafüzért. A katolikusok rózsafüzére – népies nevén szentolvasó – a középkorban alakult ki, elterjedése a hagyomány szerint az eretnekség ellen harcoló Szent Domonkoshoz köthető. Az imasorozat a legrégebbi eredetű Mária imádságon alapul, a rózsza magát Szűz Máriát, Jézus anyját szimbolizálja. A rózsafüzér, mint tárgy, a népi hitvilágban védő funkcióval ruházódott fel, betegség és bajelhárító céllal is használták, rendszerint kegyes ajándékként adományozták. Kegyhelyeken különösen gyakran vásároltak olvasót ajándékba. A rózsafüzér népszerűségéhez hozzájárultak a domonkosok patronálásával működő rózsafüzér társulatok, ahol a tagok közösen imádkoztak és elmélkedtek. Az imák számontartására szolgáló füzérnek különböző imagyorkorlatok szerint kialakított változatai léteznek, de a tárgytípus sokféle lehetett anyagát, méretét, formáját illetően is.

Szenteltvíztartó

A szenteltvíz tartására szolgáló edény paraszti háztartásban többnyire cserépből készült, de előfordult ónból és üvegből való is. A 19. század vége óta mindezeket a polgári ízlést tükröző gyári készítésű porcelán szenteltvíztartó szorította ki. Helye a szobai ajtó mellett volt, a falra akasztva. Falra akasztható lapja alsó részéhez félgömb vagy kehely alakú, csúcsban végződő víztartó tartozik. Lapja felül átlukasztott, felülete domborműves díszítésű, feszület, vagy keresztábrázolással, Mária és a gyermek Jézus, szentek, hitremény-szeretet allegória, vagy őrangyal ábrázolásával.

Vallásos ponyva

A hivatalos, egyházi személyek által összeállított, egyházi jóváhagyással, egyházi nyomdákban kiadott ima és énekeskönyvek nem a népi vallásosság keretei közé tartoznak, hatásuk azonban meghatározó volt a különböző félnépi, népi nyomtatványokra. Emellett figyelmet érdemel néhány ima- és énekeskönyv műves kötéstáblája.

A katolikus imádság- és énekirodalom népi, népszerű ága hihetetlen bőséggel burjánzott; termékeit – a minél szélesebb körben való terjesztés végett – legtöbbször vallásos ponyvakiadványok formájában juttatták el a hívőkhöz. Nagy számban jelentek meg a néhány leveles vagy csak egy-két lapos, imádságokat tartalmazó füzetek, éneketétekkel vagy anélkül, kezdetleges képekkel, vagy anélkül. A vallásos ponyvák nagy része Bucsanszky Alajos, vagy Rózsa Kálmán mindenféle ponyvákra szakosodott nyomdájából került ki, de búcsús énekvezetők is kiadhatták saját verseiket, az általuk írt imákat. Az imalapok az ájtatossági formák változására, egyes

szentek, kegyhelyek adott időben kedvelté válására is rávilághatnak. A kiadványok terjesztésére a legáltalánosabb mód a roppant tömegeket megmozgató kegyhelyek búcsúin való árusítás volt.

A szentsarok

A magánáhitat ma is ismert formái a barokk korban alakultak ki, majd a 19. század második felének vallási felvirágzása idején finomodtak, változtak. A barokkban épült templomok oltárai és díszítésük, majd a biedermeier vallásos polgári otthonok tobzódó tárgykultúrája egyaránt hatott a szentsarok létrejöttére és elrendezésére. A házi oltároknak többféle típusa ismert (Mária-ház, házioltár-építmény), Dunakeszire is az általános, a ház szentsarkának templomi oltárokat idéző berendezése volt jellemző, ahol a kis szentképek, szobrok, búcsús emlékek, rózsafüzér, fényképek, gyertyatartó, bögre, virágváza együttese került a sublót tetejére, kiegészítve a hozzá tartozó falszakaszon elhelyezett keretezett szentképekkel. A szentsarok tárgyai főleg búcsújáráson vett/kapott emléktárgyakkal bővültek, időnként tobzódva a tárgyakban. A tárgyak rendezgetése, a velük való foglalkozás ugyanakkor visszaidézte a búcsú hangulatát, érzelmi feltöltődést jelentett, kiszakadást a mindennapok problémái közül.

A szentsarokból nem hiányozhatott a 19. század második harmadától gipsz, vagy porcelán szobor formájában a szimmetrikusan, mindig párosan elhelyezett Jézus Szíve és Mária Szíve ábrázolás. A fő helyen, középen azonban szinte minden esetben Mária szobra állt, ezzel is Szűz Mária magyar néplélekben betöltött kiemelt helyére utalva. A Kisjézus különböző ábrázolásai minden esetben polgári hatást mutatnak.

A lakás szentsarka a mindennapi otthoni hitélet legfontosabb helye volt. Reggel ébredéskor, este lefekvéskor felé fordultak. Az imádkozás rendje általános a magyar paraszti kultúrában: az ajtó melletti falon lévő szenteltvíztartóból vett vízzel keresztet vetettek, majd az ágy feletti keresztől, vagy a sublóton lévő imakönyvből kézre vették a rózsafüzért, hogy állva, vagy térden – a szentsarok képei és szobrai előtt – elmondják az imát, majd megsókolták a kis imakönyvi képet, a rózsafüzért és a becsukott imakönyvet. A fohász és a kegyelem elnyerését segítő szakrális tárgyak azonos erejűek a népi hitéletben, együttesen pedig erejük megsokszorozódik.

Az 1950-es, 60-as évek nem kedveztek a vallási élet megnyilvánulásainak. A régi házak lebontása, átépítése, új házak építése szintén hatott arra, hogy a tisztaszoba korábbi rendje fellazult, az új bútorok közt a szakrális tárgyak ritkán találtak helyet. A korábbi főhelyen lévő tárgyak félreeső, nem látható helyekre kerültek, szerencsére padlásokon, szekrények mélyén, fiókokban sok kép átvészelt a nehéz időkben, a szakrális tárgyak kidobásának évszázados tilalma révén. Így kerülhettek végül az itt látható tárgyak is a kiállításba, mindannyiunk örömeire, a tárgyak megőrzőinek és Szakáll Lászlóné munkájának köszönhetően.

Elhangzott Dunakeszin, 2016. szeptember 24-én a Szent Mihály-templomban rendezett „A népi vallásos emléktárgyak” című kiállítás megnyitóján. A kiállítást – melynek anyaga a Révész István Helytörténeti Gyűjteményből való – Harangozó Katalin rendezte.

Az itt látható fotókat a kiállítás megnyitóján Mangol Tamás készítette.